

СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕРМІНОТВОРЧИХ МОДЕЛЕЙ СИНТАКСИЧНОГО СПОСОБУ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ У СУБКОНТИНУУМІ ІНФОРМАТИКИ Й ОБЧИСЛЮВАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ)

І.М. Нікуліна

У статті розглядаються особливості граматичної структури термінологічних моделей синтаксичного способу термінотворення у субконтинуумі інформатики й обчислювальної техніки французької, української та російської мов. Позиція головного й залежного компонентів у зіставлених мовах заміщується іменником, словосполученням або аббревіатурою. При цьому у французькій мові спостерігається тенденція до використання аббревіатур англійського походження в оригінальному вигляді, українська та російська мови використовують у цих випадках розгорнуті словосполучення.

Наявність термінологічних словосполучень у галузевих терміносистемах викликає інтерес термінознавців не лише з погляду на їх (словосполучень) продуктивність, але й на особливості їх граматичної структури. В.Г. Гак визначає словосполучення як «непредикативне семантико-граматичне об'єднання двох (і більше) самостійних слів» [1, с. 527]. При цьому слід уточнити, що «словосполучення є не сполучення слова і його безпосередньої ознаки, а сполучення вихідної форми слова (називний відмінок іменника) і граматично залежної від неї форми слова (прикметника, непрямой форми іменника)» [2, с. 37]. Вони виражають єдині цілісні поняття. Причому цілісність значення виводиться з суми значень його компонентів [3, с. 136].

Термінологічні словосполучення (ТСС) відображають систему понять відповідної галузі знань і відрізняються від інших словосполучень незалежністю від контексту [4, с. 98]. Це пов'язано з тим, що ТСС регулярно утворюються на основі однієї частини мови, яка заміщає дистрибуцію головного компонента (ГК) словосполучення, при цьому спостерігається перманентне збереження формальної твірної структури, а також регулярне відтворення однотипного значення і його специфічних ознак за допомогою залежного компонента (ЗК) термінологічного словосполучення.

Таким чином, **мета** статті полягає у з'ясуванні структурно-граматичних особливостей термінотворчих моделей у субконтинуумі інформатики й обчислювальної техніки (СІОТ).

Відомо, що **головний компонент** (ГК) є носієм родової ознаки поняття. Він може бути виражений словом, словосполученням або фразеологізмом [5, с. 5]. Дослідження, що проводилось на матеріалі термінологічних одиниць субконтинууму інформатики й обчислювальної техніки французької, української і російської мов, засвідчує, що у ролі головного компонента (ГК) може виступати:

а) **ГК – іменник в однині:** *франц.: code invalide, code de lettre, bus d'adresse, bus parallèle, méthode algorithmique, matrice de clavier, matrice à images multiple; укр.: пакет завдань, пам'ять автоматична, пам'ять базована, пам'ять об'єктно-зорієнтована, файл абсолютного завантаження, файл початковий; рос.: файл информации о пользователе, файл ленточный, станция автоматизированная, станция транспортная, принцип программного управления.*

б) **ГК – іменник у множині:** *франц.: données d'adresse, données de commande, données brutes, données compatibles, données complexes, codes d'essai, codes à répétition, programmes à passage en simultanéité, systèmes incompatibles, moyens d'aide de programmation, moyens diagnostiques, moyens de logiciel, moyens de sécurité; укр.: викладки математичні, викладки статистичні, вимоги до ефективності, вимоги технічні, вітки мережі, завади міжпроцесорні, засоби автоматизації, засоби допоміжні, засоби обробки і передавання інформації, дані аналогові, дані групові, дані налагоджувальні; рос.: выкладки математические, выкладки статистические,*

требования эффективности, *требования* технические, *ветви* сети, *помехи* межпроцессорные, *средства* автоматизации, *средства* вспомогательные, *средства* отладки программ, *средства* обработки и передачи информации, *данные* аналоговые, *данные* групповые та ін.

в) *ГК* – двокомпонентне елементарне словосполучення: *франц.*: *base de données centralisée, base de données dépendent de projet, langage adapté machine, langage adapté à intelligence artificielle, code binaire équidistant, code binaire réfléchi, circuit intégré bipolaire, circuit imprimé nu, table traçante à plat, système de gestion automatisé, banque de données distribué, banque de données ouverte sur l'extérieur*; *укр.*: *адреса команди відносна, аналіз математичний формальний, блок керування даними, блок керування чергою, база даних колективного користування, база даних з прямим доступом, машина аналогова обчислювальна, число ціле без знака, мова описування даних, мова програмування без присвоювань*; *рос.*: *адрес команды относительный, анализ математический формальный, блок управления данными, блок управления очередью, база данных коллективного пользования, база данных с прямым доступом, машина аналоговая вычислительная, число целое без знака, язык описания данных, язык программирования без присваиваний*.

г) *ГК* – абрєвіатура: *франц.*: *bit de contrôle, bit de départ, bit de disponibilité*; *укр.*: *біт додатковий, біт захисту, біт контролю на парність, ЕОМ абонентська, ЕОМ швидкодіюча, ЕОМ паралельної дії, ЕОМ першого покоління*; *рос.*: *бит дополнительный, бит защиты, бит контроля на четность, ЭВМ абонентская, ЭВМ быстросействующая, ЭВМ параллельного действия, ЭВМ первого поколения*.

У термінологічних словосполученнях синтаксичні відношення виражаються за допомогою порядку слів. Двокомпонентному синтаксичному типу французької мови у СІОТ властива прогресивна послідовність [1, с. 524], що полягає у постпозиції залежного компонента й описується моделлю $S \rightarrow A$: *франц.*: *accès direct, accès chevauché, adressage ininterrompue, action erronée, adressage absolu, adressage général, adresse codée, adresse déformée, base binaire, base négative, bit erroné, bit occupé etc.*

Проте зустрічаються термінологічні словосполучення і з регресивною послідовністю, що виявляється у препозиції залежного компонента $S \leftarrow A$: *франц.*: *fausse action, ancienne adresse, double calcul, propre adresse, propre bit, propre type, fausse valeur, propre valeur, nouvelle valeur, faux fichier, fausse recherche, propre bruit, bon programme etc.*

Прогресивна послідовність – це одна з основних вимог побудови словникової статті. При цьому у субконтинумі інформатики й обчислювальної техніки української і російської мови спостерігається парадокс: з одного боку, – прогресивна послідовність є необхідною вимогою при створенні словникової статті, з іншого – реальне функціонування ТСС з регресивною послідовністю. Для спілкування використовуються інверсійні моделі ТСС, властиві двокомпонентному типу української і російської мови. Як залежний компонент при цьому використовуються прикметники:

$S \rightarrow A = S \leftarrow A$: *укр.*: *виклик автоматичний = автоматичний виклик; виклик санкційований = санкційований виклик; диск вінчестерський = вінчестерський диск; диск твердий = твердий диск; доступ асоціативний = асоціативний доступ; доступ послідовний = послідовний доступ; запит бінарний = бінарний запит; запит простий = простий запит; запит криптографічний = криптографічний запит; значення абсолютне = абсолютне значення; знак валютний = валютний знак; інтерфейс графічний = графічний інтерфейс; кнопка функційна = функційна кнопка; значення нескінченне = нескінченне значення; рос.: *ключ возможный = возможный ключ; клавиатура вспомогательная = вспомогательная клавиатура; модуль абсолютный = абсолютный модуль; модуль архитектурный = архитектурный модуль; модуль алгоритмический = алгоритмический модуль; объект графический = графический объект; оператор инфиксный = инфиксный**

оператор; оператор простой = простой оператор; организация библиотечная = библиотечная организация; память автоматическая = автоматическая память; память многоблочная = многоблочная память.

Як залежний компонент термінологічного словосполучення двокомпонентного типу досліджуваного субконтинууму у французькій мові може виступати **іменник у називному відмінку**, в українській і російській мовах **іменник у родовому відмінку однини або множини**. Таким чином, двокомпонентний тип, що реалізується через універсальну модель S_1S_2 , у ролі ЗК використовує різні граматичні форми компонентів.

Модель $S_1 \rightarrow S_2$ *nom. sing.* властива французькій мові: **франц.:** *tampon interprocesseur; architecture système; architecture multiutilisateur; action série; adressage machine; adresse machine; adresse source; analyse mémoire; analyse système; code autocorrecteur; code autodétecteur, code correcteur; code couleur; fichier serveur; fichier maître, fichier index; fichier multibande; mot directeur, mot machine; module adapteur; module multipuce; module parent; modèle machine; multiutilisateur; mode directeur; mode écho; mode moniteur; mode multimaitre; méthode machine; méthode multirésolution; mémoire série; langage hôte; langage générateur; langage pivot; langage source; langage système; langage de pivot scripteur; langage autocode; dispositif tampon.*

Модель $S_1 \rightarrow S_2$ *gen. sing.* властива українській і російській мові: **укр.:** *блок живлення, блок мітки, блок перетворювання, блокування доріжки, блокування доступу, блокування, переносу, блокування пам'яті, блокування ресурсу, буфер вводу, буфер виведення, буфер дисплея, буфер обміну, введення сторінки, величина приросту, величина похибки, час вибірки, час записування, час пошуку, виклик абонента, виклик команди, виклик програми; рос.:* *библиотека пользователя, бит связи, байт состояния, бит защиты, блок описания, блок управления, блокировка дорожки, блокировка доступа, блокировка переноса, блокировка памяти, блокировка ресурса, буфер ввода, буфер вывода, буфер дисплея, буфер обмена, ввод страницы, величина погрешности, время выборки, время записи, время поиска, вызов абонента, вызов команды, вызов программы, генератор кода.*

Модель $S_1 \rightarrow S_2$ *gen. pl.* властива українській і російській мові: **укр.:** *буфер команд, введення даних, генератор векторів, генератор даних, генератор кривих, генератор звітів, генератор символів, генератор документів, контроль блоків, контроль даних, бібліотека макроозначень, бібліотека запитів, бібліотека підпрограми, біт змін, блок даних, блок записів, блокування даних, буфер даних; рос.:* *буфер команд, ввод данных, генератор векторов, генератор видеосигналов, генератор данных, генератор кривых, генератор отчетов, генератор символов, генератор документов, контроль блоков, генератор данных, библиотека макроопределений, библиотека запросов, библиотека процедур, бит изменений, блок данных, блокировка данных, буфер данных.*

Трикомпонентний синтаксичний тип субконтинууму інформатики й обчислювальної техніки, у ролі **залежного компонента** може використовувати **словосполучення**, яке сприймається як елементарна одиниця відносно головного компонента. У цьому випадку доцільніше говорити про розширений ЗК за рахунок детермінантів. Такі ТСС представлені певними моделями. Французькій мові властиві моделі: $S_1p(S_2p_3)$; **франц.:** *fichier d'établissement d'états, enregistrement de (somme de contrôle), enregistrement de (séquence de triage), écriture de (lettre de fonction), mémoire à (lignes de retard), mode de (traitement par lots), mode de (reconnaissance d'image), mode de (traitement d'information);*

$S_1 p (S_1A)$: **франц.:** *fichier de (registre multiples), fonction de (pièce continue), enregistrement en (longueur fixe), enregistrement en (longueur variable), mémoire à (films minces), mémoire à (films magnétiques), mode en (temps réel).*

Термінологічним словосполученням української та російської мови властиві моделі: $S_1 p(AS_2)$: **укр.:** *робота в (операційному режимі), функція без (побічного*

ефекту), файл з (довільним доступом), число з (рухомою комою), число з (подвійною точністю); **рос.:** работа (в операционном режиме), функция без (побочного эффекта), файл с (произвольным доступом), число с (плавающей запятой), число с (двойной точностью); **S₁ → (S₂S₃):** **укр.:** оператор (кінця даних), оператор (завдання даних), оператор (періоду трансляції), оператор (керування завданнями), мітка (набору даних), мітка (початку стрічки), контроль (набору задач), режим (обробки даних), режим (введення даних), блок (завдання часу), блок (опису файлу), блок (передавання даних), метод (дублювання кодів); **рос.:** оператор (задания данных), оператор (периода трансляции), оператор (управления заданиями), метка (набора данных), метка (начала ленты), контроль (набора задач), режим (обработки данных), режим (ввода данных), блок (времязадающий), блок (описания файла), блок (передачи данных), метод (дублирования кодов); **S₁ → (AS₂):** **укр.:** модуль (комплексного числа), сегмент (дисплейного файла), режим (віртуальної адресації), мітка (магнітної стрічки), подання (логічних даних), перетворення (цілих чисел), функція (прямого виклику), словник (зовнішніх символів), словник (перехресних посилань), метод (максимальної правдоподібності), метод (синтаксичної інформації), метод (системної оптимізації); **рос.:** модуль (комплексного числа), сегмент (дисплейного файла), режим (виртуальной адресации), метка (магнитной ленты), представление (логических данных), преобразование (целых чисел), функция (прямого вызова), словарь (внешних символов), словарь (перекрестных ссылок), метод (максимальной правдоподобности), метод (синтаксической информации), метод (системной оптимизации).

Багатокомпонентний синтаксичний тип представлений достатньою кількістю моделей, за допомогою яких створюються поодинокі ТСС. При цьому позиція головного і залежного компонентів заміщується елементарним словосполученням. У субконтинуумі інформатики й обчислювальної техніки французької мови виявлені поодинокі моделі: **франц.:** **S₁p(AdvAS₂):** *recherche de (plus proches voisins);*

(S₁Prtp)p(S₂A): *(programmation orientée au langage machine), (circuit intégré) à (l'échelle moyenne);* **(S₁pS₂)p(S₃A):** *(contrôle par détection) de (code interdit); (programmation au temps) d'(accès minimal);* **S₁p(S₂p₃A):** *machine à (mots de longueur fixe);* **(S₁pS₂)p(S₃pS₄):** *(base de données) à (structure en arbre);* **(S₁pS₂)PrtpS₃:** *(base de données) (orientée projet);* **(S₁Prtp)p(AdvAS₂):** *(circuit intégré) à (très haute vitesse).*

У субконтинуумі інформатики й обчислювальної техніки української і російської мови також спостерігається розмаїтість непродуктивних моделей:

(S₁[S₂]S₃S₄): **укр.:** (структура [мережі] передавання даних), (пристрій [введення] координат крапки]; **рос.:** (структура [сети] передачи данных), (устройство [ввода] координат точки]; **(S₁S₂)(AS₃):** **укр.:** (сигнал ідентифікації) (викликальної лінії), (клавіша фіксації) (верхнього регістра), (бібліотека текстів) (діалогової інформації), (база даних) (колективного користування); **рос.:** (сигнал идентификации) (вызываемой линии), (клавиша фиксации) (верхнего регистра), (библиотека текстов) (диалоговой документации), (база данных) (коллективного пользования); **(S₁S₂)p(AS₃):** **укр.:** (клавіша повернення) у (початковий стан); **рос.:** (клавиша возврата) в (начальное положение); **(S₁S₂)p(S₃pS₄):** **укр.:** (оператор циклу) з (завершенням за умовою); **рос.:** (оператор цикла) с (завершением по условию); **(S₁A₁)(AS₂):** **укр.:** (пристрій запам'ятовувальний) (послідовного доступу), **рос.:** (устройство запоминающее) (последовательного доступа);

(S₁S₂S₃S₄)pS₅: **укр.:** (пристрій захисту сигналу даних) від похибок, **рос.:** (устройство защиты сигнала данных) от ошибок.

Особливу увагу привертають моделі, до складу яких входить аббревіатура: **SAbbr** / **AbbrS:** **франц.:** mode *NLA*, méthode *QSAM*, méthode *QTAM*, mémoire *PROM* à fusibles, algorithme *FIFO*, algorithme *FILO*, algorithme *LIFO*; **укр.:** матричний ЗП, (проміжний) ЗП для зберігання результатів, оперативний ЗП, ПЗП з плавкими перемичками, **ЕОМ** автоматизованої системи керування технологічними процесами; **рос.:** матричное ЗУ, (промежуточное) ЗУ для хранения результатов,

оперативное ЗУ, ПЗУ с плавкими перемычками, ЭВМ автоматизированной системы управления технологическими процессами. Причому абрєвіатура виступає як головний або як залежний компонент.

Необхідно підкреслити, що у субконтинуумі інформатики й обчислювальної техніки спостерігається несиметричне вживання абрєвіатур, тобто абрєвіатури, що функціонують у субконтинуумі інформатики й обчислювальної техніки французької мови, як правило, передаються в українській та російській мовах розгорнутими словосполученнями: **франц.:** *mode NLA* = **укр.:** *режим якісного друку*, **рос.:** *режим качественной печати*; а абрєвіатури української та російської мови передаються однослівними термінами у французькому словнику: **укр.:** (проміжний) **ЗП** для зберігання результатів, **рос.:** (промежуточное) **ЗУ** для хранения результатов = **франц.:** *mémoire de stockage de résultats*.

У процесі дослідження було зафіксовано, що французька мова використовує абрєвіатури англійського походження як компонент термінологічного словосполучення без перекладу: **франц.:** **FIFO** – англ.: *first in – first out*; **FILO** – англ.: *first in – last out*; **LIFO** – англ.: *last in – first out*. У цих випадках українська та російська мови вживають розгорнутий переклад кожного компонента абрєвіатури: **укр.:** алгоритм обслуговування „першим прибув – першим обслуговується”, алгоритм обслуговування „першим прибув – останнім обслуговується”, алгоритм обслуговування „останнім прибув – першим обслуговується”; **рос.:** алгоритм обслуживания „первым прибыл – первым обслужен”, алгоритм обслуживания „первым прибыл – последним обслужен”, алгоритм обслуживания „последним прибыл – первым обслужен”.

Таким чином, термінологічні словосполучення субконтинууму інформатики й обчислювальної техніки французької, української та російської мови вирізняються бінарністю формальної структури, яку можна передати узагальненою формулою **(ГК)+(ЗК)**. При цьому як позиція головного компонента, так і позиція залежного компонента заміщується іменниками, словосполученнями, абрєвіатурами.

SUMMARY

The article deals with terms models grammar structure peculiarities of the syntactic way to form terms in the subcontinuum of informatics and computer sciences in French, Ukrainian and Russian. The head and dependent components in the languages under study are replaced by nouns, word-combinations and abbreviations. The French language demonstrates tendency to use original English abbreviations while Ukrainian and Russian resort to extended word-combinations.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. – М.: Добросвет, 2000. – 832 с.
2. Юрченко В.С. Философские и лингвистические проблемы семантики: Пособие по спецкурсу. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1993. – 47 с.
3. Оникко И.Л. Структурно-семантическая характеристика русских терминологических словосочетаний // Русское языкознание. – 1983. - №7. – С. 133-138.
4. Мисик Л.В. Генезис та функціонування термінологічних словосполучень в англійській науковій юридичній літературі // Іноземна філологія.– Львів, 1993. - Вип. 105. - С. 91-102.
5. Даниленко В.П. Лексико-семантические особенности слов-терминов // Исследования по русской терминологии. – М.: Высш. шк. 1977.- С.7- 68.